

MOD TROLDDOM

På en gård i Mygdal blev St. Hans dag stukket malurt op over alle døre (1), den dags aften skulle man strø malurt på stråtagene, så kunne heksene ikke rive dem af (Tolstrup Vendsyssel; 2).

Man giver kørerne malurt som værn mod trolldom (1700-t; 3), planten indgår i en række magiske midler mod kvægets sygdomme som følge af forhekselse (4), mangler ved mælken og uheld ved smørkærningen (5), malurt og løg i foderet giver mere smør af fløden (6). Plantet mellem stikkelsbærbuskene er de beskyttet mod sygdom og utøj (Slagelseegnen; 7).

Røgen fra brændende malurt, enebær og svovl før solopgang trækker købmænd til, når kreatur skal sælges (8).

Gror mange malurter af sig selv frem på marken, varsler det uheld, ulykke (Mors; 9).

LITTERATUR: (1) 854 3,1935,94 (o.1850); (2) 161 1906/23:1253; (3) 488 9,1888,386; (4) 1008 4,1916, 524; 328f 1,34,63,103; (5) 328f 1,35f; (6) 488 6,1883, 263; (7) 161 1906/23:426; (8) 328f 1,55 jf. 2,110; (9) 488 9,1888,76; 488g 3,134.

TALEMÅDER, POESI

Besk som malurt; dryppe malurt i glædens bæger; tømme malurtbægeret; glædens bæger har malurt på bunden (1).

Må jeg end skænkes bitter galde · og gives malurtblandet drik J. R. *Rachløv* 1600-t; ved korssets træ i Kristi død · bli'r malurt-kalken honningsød N. F. S. *Grundtvig* (2).

Og højest på den stride tues top [gravsted] · skal malurt skyde frit og trodigt op · med stilke tyngt ned af sølvhvid vægt · og bitter viden for en anden slægt *Knud Wiinstedt* (3).

LITTERATUR: (1) 690 13,855; 19 191; (2) 754b 152; (3) 976 64.

Ambra, *Artemisia abrotanum*

50–100 cm høj halvbusk med stive, fornedede stængler, talrige smalle bladafsnit og meget små grågule blomsterkurve. Hjemmehørende i Sydeuropa og/eller Lilleasien; hele planten har en behagelig citronfrisk duft.

Fra klosterhaver er den forhen berømte lægevækst vel ført til »fornemme haver« (1648; 1), den dyrkes nu mange steder som staude, navnlig i ældre haver.

Ambra med mange former og stavemåder; *am-*

brot o. 1300, *abrud* o. 1425, *ambrodh* o. 1450, *aabrød* 1510 etc., nyere dialektformer: *avra* Sønderjylland, *ambrø* Thy, Vendsyssel, *amber* Silkeborgegnen, *ambeltræ* Strynø, *ambrud* Lolland osv. Navnet *ambra* har uvis oprindelse, det blev påvirket af arabisk benævnelse for et vellugtende stof fra en hvalarts indvolde; uvis oprindelse har også *beuerisse* o. 1450 og *beweritze* 1400-t, *oferrude* 1598.

Stavurt 1623–43 sigter til plantens stift oprettede vækst, *lugtegrønt* o. 1700, *kamferurt* 1720–21, *rudetræ* Bornholm 1755ff, stærktlugtende som ruden (bd. 2), *lugteurt* Sønderjylland, *lugtetøj* Turø, *statart* Roskildeegnen o. 1910, anvendt som afrodisiakum, sml. *gøgeurt* bd. 1; *evigtræ* Langeland, *lugtegodt* Bornholm, *cypres* o. 1920 (2).

LITTERATUR: (1) 697 151 sml. 540 46f; (2) 689 1,131f.

LÆGEMIDLER

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): planten blandet i vin eller dekokt af den drikkes mod smerter i bryst og sener, for åndenød, hoste og lændesmerter, rensurinen, styrker hjerterødderne og

Ambra indgik sammen med bynke og baldrian som et middel til behandling af sindslidelser. Fotografiet viser et asyl for sindslidende i Århus, 1896. Medicinsk historisk Museum.

stiller lårsmerter, lugten fordriver hugorme, planten er en god modgift, når man har drukket noget giftigt; indtages med vand for koldfeber = malaria, lemmerne bades med afkog i olie; drukket ofte dræber den spolorm, øjenlidelser bades med afkog eller pålægges knust ambra i tælle; den, som taler i søvne, skal drikke planten med eddike; senere afskrift (1400-t): drikkes mod ukyskhed.

1400-t: mod hovedpine indtages ambra, sevenbom, kløver og vedbend (korsknep?) i vand eller ambra, betonie og kvæsur i vin, bades hovedet med ambra og malurt i eddike, lægges saften blandet med vin og oksymel (indkogt saft af eddike og honning) på tindingerne; for døvhed inddryppes plantens saft, den drikkes eller blade lægges i øret; eddikeafkog drikkes, hvis man taler i søvne; indgår i råd for sindslidelser (2). Vinafkog opløser urene, usunde kropsvædsker, der skyldes fald eller slag, afkog med honning gengiver mælet, når man er meget træt og forpustet efter løb eller anden årsag; eddikeafkog bindes på hovedet mod hovedpine (3). Gigtsmerterende lem gnides med vinafkog af ambra, isop og safran (4). Mod brystmerter, hoste, lændeværk, koldfeber, spolorm, smertende øjne, renser urinen og hjerterødderne, blandet med talg for smertende øjne og med eddike mod at tale i søvne (4b).

Christiern Pedersen 1533: for sidesting indgives

de kogte frø eller dekokt af de tørrede blade (27a), øl- eller vinafkog drikkes for maveonde (32a) og gigtsmerter (75b), vinafkoget uddriver mensens (65b), saften blandet med vin drikkes som modgift (85b), på gigtsmerterende sted lægges de kogte blade evt. blandet med fedt (75b); bestanddel af omslag på sygt kvindebryst (22b).

Henrik Smid 1546ff (5): vin- eller vandafkog sødet med honning eller sukker drikkes for åndenød, det renser brystet, fordriver hoste og »hjerterets beklemmelse«, opløser slim i lungerne, nyrer og livmoder, stiller indvortes smerter samt »koldpise«; destilleret vand af planten har samme egenskaber; anvendes iøvrigt som malurt. Røgen af ambra fordriver alle giftige dyr, destillatet som omslag renser og læger skorpioners og edderkoppers bid, kvindens kønsorganer; plantens aske blandes med honning til salve, der får håret til at vokse.

Simon Paulli 1648, 151f: urt eller frø er nu ikke meget brugt indvortes, regnes for at skade maven og leveren. Børn med indvoldsorm gives undertiden frøene i mjød, i mælk eller vand destilleret af planten – i stedet for malurt og udenlandsk ormefrø; de tørre pulveriserede kurve med salpeter hjælper den, som ikke kan urinere på grund af blæresten. Plantens duft skal kunne hjælpe folk til at genvinde lugtesansen, når den holdes for næsen. Vand destilleret af ambra og brugt som omslag renser og læger kvindens køns-

En Læsøpige i kirketøjet tegnet af H. Olrik til Illustreret Tidende 26-8-1860. Ambra blev lagt mellem kisteklæderne for at beskytte dem mod møl og utøj.

dele, nogle påstår, at det er nok at væde panden med destillatet for at fremkalde menses og tørre livmoderen, så den kan undfange. Destillatet som drik »fremlokker og uddriver efterbyrden«. Planten brændt til aske og denne blandet med ambraolie hjælper mod håraffald og får skægget til at gro, man kan også vaske hovedet med dekott af planten.

Urten anføres i farmakopeen 1772. Te af bladene drikkes for »hede i hovedet« (6), indtages med sukker mod dårlig ånde (1807; 7), er bestanddel af vinafkog mod stensmerter (8) og kolik, indgår i te mod kolik (9). Tørrede blade og stilke giver en bitterbrændevin, som er mavestyrkende (10), lille dusk ambra er ingrediens i Bertel Budtz-Müllers bitter (11). Te af frøene er ormdrivende (12), mod hals- og brystonde indtages vinudtræk af tørret ambra blandet med honning og »Lars Andersens røde dråber« (13); planten anvendes endnu som bestanddel af hostemidler. Indgår i fordelende omslag (8) og essens til inddrypning for døvhed (Lomborg VJylland; 14).

Roden bruges for hestens utrivelighed og indre sygdomme, mod kalvekastning røger man stalden med roden eller anbringer den i hul i båsens bomme (1863; 15). Når fårene om foråret bliver klippet, tager man en visk ambra, tørrer deres næse med den og siger: »Datter og søn, om et år igen« – så skal fåret få to lam næste år (Falster før 1890; 16).

LITTERATUR: (1) 343 11,107,206 jf. 246f; (2) 15 6f,9,32,45,81f,98; (3) 348c 97; (4) 348b 47; (4b) 902e 8 (tilføjet); (5) 841 1577,43; (6) 327 21; (7) 217 11; (8) 328f 1,48,62; (9) 488 o 152 (o.1820); (10) 480 73; (11) 747 126; (12) 186 36f; (13) 262 28/2 1960 efter 911; (14) 342 28,1934,31; (15) 83 63,78,253; (16) 634 19528.

DUFTGIVER, MOD SKADEDYR

Ambra dyrkes o. 1800 i haver som duftplante (1). Den og balsam (s. 277) var vestjyske bønderhavers fornemste duftplanter (2).

»Ambra er god til at bevare klæderne for møl og andre orme, som plejer at æde og fordærve dem, hvis den ellers bliver nedlagt med klæderne i kisterne« (1648; 3), samme anvendelse har planten de følgende århundreder (4). Efter hovedrengøringen røges kister og skabe med ambra og planten lægges mellem tøjet for at det ikke skal komme til at lugte mugent (VJylland, Vendsyssel o. 1890; 5). Ambraens løv havde i duften. . . en essens af alt det ramme, nøjsomme,

egenartet krydrede i gammel dansk levevis *Johan Skjoldborg*, Nye Mænd (1917); ambra, duft af modne kvinders kistegem, · koneduft, lidt bitter, hidsende og ram *Cai M. Woel* (6).

Spidser af tørrede ambrastængler blandet med rosenkronblade og lavendel afbrændes mod stuen ildelugt, det gøres navnlig før gæster ankommer (NLangeland o. 1900; 7); i velhavende hjem strør man ambra på højenloftstuens gulv, når der skal være fint og festligt (8).

Ambra og balsam (s. 277) er »lugtegrønt«, »lugtetøj« til kirkegangskonen, hun lægger et par stilke eller blade over lommetørklædet og salmebogen og lugter af og til dertil i kirken: Lommetørklæde og salmebog, · dertil en duftende ambradusk *Valdemar Rørdam* (9);

Og ambraen stod så søndagskæmmet,
og balsam skinned' af morg'nens bad,
da mor sin hånd mod dens grene stemmed'
og tog hos busken et takket blad.
Hun lugted til det i gode drømme
og la'e det ømt på den sorte bog;
mens blomster kyssed' på kjolens sømme
hun atter vejen mod toften tog.

Jeppe Aakjær (10).

Et par kviste bruges som brystbuket, når unge piger går til bal eller første gang med kæresten besøger hans forældre (Østrup NFyn; 11); på Svendborgegnen får pigerne en buket ambra, salvie o.a. stærktduftende planter med i skolen (12). Børn laver »parfume« af bladene (13). Man har med ambra drevet bisværn i kuben (Fyn; 14); ældre grene bruges til fejkekoste (15).

LITTERATUR: (1) 398 1806,749; (2) 665k; (3) 697 151; (4) 186 36f; 480 73; (5) 634 12248 og 12857 (VJyll.), 12054,13620; (6) 982e 46; (7) 634 12680; (8) 417 1918,349; (9) 789g 121 sml. 648h 47ff; (10) 1002h 11f; (11) 634 12162; (12) 747 69; (13) 107 1950; (14) 519 126f; (15) 480 73.

ANDRE CITATER FRA POESI

Ak, disse balsamstænglers · og ambras grønheds duft, · de er de gamle havers · skærsommervarme luft *Maja Aagaard* (1); dér kan man sidde, når solen svider · i skyggeskjul af en hyldebusk, · imens man gnider · sin ambrabusk *Valdemar Rørdam* (2). Jeg fandt en ambra skjult i en have · og bøjed' mit ansigt mod jordens skød. · De grønne skygger stod op af grave, · det var som at smage et kryddret brød. · De fine, lysende søjler · af kniplingsgrønt med balsamisk duft *Aage Djyrkøb* (3).

Aage Djyrkøb, Ambra (i digtsamling med samme navn) (3); Cai M. Woel, Ambra (4); Maja Aagaard, Ambra og balsamblade (1).

Se også balsam s. 277.

LITTERATUR: (1) 1000 43,47; (2) 789g 48; (3) 200 7f; (4) 982e 46f.

Evighedsblomst, *Gnaphalium Antennaria*

Evighedsblomst er fællesnavn til en række planter, hvis kurve omgives af tørre, hindeagtige, ofte livligt farvede kurvblade (svøb), der efter tørring i nogen grad bevarer farve og form og således for længere tid egner sig til dekorative formål; af vor vilde flora har man især brugt arter tilhørende slægterne *Antennaria* (kattefod), *Gnaphalium* og *Helichrysum* (evighedsblomst) samt *Limonium* (hindebæger). Litterært ældst (1688ff) er navnet evighedsblomst til *Antennaria* og *Gnaphalium*.

RANK EVIGHEDSBLOMST, *Gnaphalium silvaticum*, er alm. i skovbryn, krat, på bakker osv.; de 20–40 cm høje stængler er som de smalle blade gråfildede og bærer en lang aksformet klase af små gullighvide kurve med i spidsen brune kurvblade. SUMP-EVIGHEDSBLOMST, *Gnaphalium uliginosum*, bliver kun 5–20 cm høj, er ved grunden stærkt forgrenet, kurvene samlet i bladrigge nøgler og svøbbladene med gulbrun rand. Alm. på fugtige steder.

Museurt 1688–o. 1810 efter den bløde grå filtbeklædning; *evighedsblomst* 1793ff, heraf konstrueret *evigkrans* 1792–1810; *nøglekurv* 1838, 1841; *uforgængelighed* Als 1870 (1).

GUL EVIGHEDSBLOMST 1721ff, *Helichrysum arenarium*, findes hist og her på bakker og sandede marker, især langs kysten; den gråfildede 15–30 cm høje plante har ved roden ægformede, i øvrigt smalle blade, blomsterne gule med citrongult glinsende svøbblade, samlet i tætte halvsværme. *Vinterblomme* (= -blomst) slutningen af 1400-t, o. 1530, *hedeblomme* 1619, *reinblomst* 1640–1829, forleddet = Rhinen, ved hvilken planten engang skal være forekommet i store mængder; *guldblomme* 1648, *evighedsblomst* 1688ff, *hedeblomst* o. 1700, Sejerø o. 1870 og *hedensblomst* Sejerø 1894, MSjælland; *agerguld* o. 1700, ellers om kæruld (bd. 1); *stråblomst* 1834ff, *Maries sengehalm* ØJylland og Samsø o. 1880, *jomfru Maries sengehalm* Djursland og *sengehalm* Anholt, gælder også timian og snerre; *tordenblomst*